

a polscy robotnicy nie zostali dopuszczeni do portu przez władze — wszystko to raczej naprowadza na myśl, że strajk ów został zorganizowany przez czynniki niemieckie, nie tyle jako pomoc dla Rosji Radzieckiej, lecz jako akcja antypolska. Koncepcja była prosta: niech Rosja zwycięży Polskę, to kto będzie tarczą Europy przed komunizmem? Kto będzie musiał odbijać ziemie polskie? Oczywiście tylko Niemcy. Na stwierdzenia powyższe nie ma zapewne dokumentacji pisemnej ogólnie dostępnej³, ale można się powołać na zdania wysoce kompetentnych ludzi i obserwatorów tych zdarzeń, jak np. na stosunkowo niedawno zmarłego pierwszego polskiego prezesa gdańskiej dyrekcji kolei inż. T. Czarnowskiego, a także innych.

Mimo więc zasługujących na pozytywną ocenę pierwszych trzech rozdziałów (autorstwa S. Gierszewskiego, M. Orzechowskiego i Z. Machalińskiego), w których pisze się rzeczywiście na temat polskiej myśli morskiej, częściowo również w przyczynkach S. Mikosa i D. Steyera, to jednak całość pracy nie może być niestety oceniona dodatnio.

Osobnym zagadnieniem są fotografie J. Uklejewskiego, nie związane z tematem, sztampowe, z błędami w podpisach (np. ryc. 15 na s. 53 nie przedstawia ani taśmowca, ani nie pochodzi z 1924 r.).

Oczywiście, każdemu wydawcy „przytrafia” się gorsza pozycja, a tak wiele zasłużone Gdańskie Towarzystwo Naukowe wydało już dziesiątki przepięknych prac, więc mogło się potknąć. Rzecz jednak w tym, iż szkoda, że stało się to akurat z pracą na taki temat. W cytowanej książce prof. T. Ocioszyńskiego o rozwoju myśli morskiej na świecie, temat polskiej myśli morskiej zajmuje jedynie 24 stronicie, czyli tylko około 8% treści. Istnieje więc bezsprzeczna potrzeba uzupełnienia dzieła wspomnianego autora o głęboką, rzetelną analizę naszej polskiej myśli morskiej. Książka tych rozmiarów, co omawiana praca zbiorowa (170 ss), doskonale mogła to uczynić, mogła mieć kapitalne znaczenie nie tylko dla wewnętrznego rynku czytelniczego, ale również poza granicami naszego kraju, mogła mieć istotny wpływ na politykę realizacji współczesnej polskiej myśli morskiej. Wielka szkoda, że tak się nie stało.

Wydaje się zatem, że będzie trzeba pomyśleć o nowej pracy pod identycznym tytułem. Pewne partie można oczywiście z pożytkiem wykorzystać, po uświadomieniu sobie przez kolektyw autorski na jaki temat — i jak ważny — mają zamiar pisać. Kolektyw ten musi podlegać określonej koncepcji redakcyjnej, realizowanej przez odpowiedzialnego i kompetentnego redaktora (najlepiej chyba przez jedną osobę, w oparciu jednak o kilku recenzentów). W omawianej pracy nie zawiniłi tyle autorzy, co właśnie wydawca przez to, iż praca nie miała odpowiedniego kierownictwa redakcyjnego. Można mieć nadzieję, chyba nawet pewność, że sytuacja zostanie naprawiona w niedalekiej przyszłości, czego należy życzyć wydawcy i czytelnikom.

Jan T. Hołowiński

„Studia Śląskie”, Seria Nowa. Instytut Śląski w Opolu. Tom XIX, Opole 1971, 465 ss; tom XX, Opole 1971, 544 ss; tom XXI, Opole 1972, 600 ss.

Prezentowane tomy „Studiów Śląskich” mają charakter okolicznościowy. Pierwszy z nich (XIX/1971) wydany został dla uczczenia 50-rocznicy plebiscytu

³ Por. Jw.

i powstań śląskich, a dedykowany jest „bohaterom powstańczego czynu i plebiscytowej walki na Górnym Śląsku w latach 1919-1921”. Wszystkie też opracowania wchodzące w skład omawianego tomu związane są tematycznie z walką o objęcie Górnego Śląska granicami niepodległej Rzeczypospolitej. Stanowią one jednocześnie ważki argument potwierdzający tezę, iż mimo bogatej literatury przedmiotu i szeregu prac syntetycznych, wydanych również z pobudek „rocznicowych”, wiedza o wydarzeniach, jakie miały miejsce na Śląsku w następstwie I wojny światowej, pełna jest jeszcze luk i wymaga dalszych uzupełnień. Omawiany tom składa się z dwóch obszernych działów: artykułów oraz miscellaneów i materiałów, przy czym drugi z wymienionych ma najczęściej charakter uzupełniającej i ilustracyjnej w stosunku do opracowań artykułowych.

Prezentowane publikacje otwiera artykuł Edmunda Kleina, *Polityka polskich organizacji narodowych wobec rad robotniczych, chłopów i żołnierzy na Górnym Śląsku*. Jest on, najogólniej rzecz ujmując, odpowiedzią na pytanie: jak doszło do tego, że na terenie Górnego Śląska zaprzepaszczone zostały szanse polonizacji władz administracyjnych, wytworzone przez rewolucję niemiecką w listopadzie 1918 r. Mylna ocena bieżącej sytuacji oraz obawa przed udziałem części społeczności polskiej Górnego Śląska w działaniach rewolucyjnych doprowadziła do tego, że zarówno przywódcy Zjednoczenia Zawodowego Polskiego, jak i kierownictwo PPS lansowało program ścisłej neutralności, a w niektórych przypadkach głosiło nawet hasła bojkotu nowo powstających rad. Ów proces utraty realnych możliwości opanowania władz terenowych przez element polski autor ukazał szczególnie jaskrawo w konfrontacji z wydarzeniami w rejencji poznańskiej, gdzie zarówno rady robotnicze, żołnierskie, jak i chłopskie umiejętnie wykorzystano dla celów narodowych.

W kolejnym opracowaniu (*Oktrojowany plebiscyt*), Józef Kokot uzasadnia twierdzenie, iż plebiscyt na Górnym Śląsku był niepotrzebny, a nawet — w odniesieniu do okręgów wyborczych reprezentowanych przez posłów polskich — całkowicie zbędny. Stanowisko swoje autor oparł zarówno na analizie programu Wilsona z 8 stycznia 1918 r. oraz sformułowanych przezeń zasadach regulacji granic z 11 lutego 1918 r., stanowiących następnie podstawę rokowań pokojowych z Niemcami, jak i na statystykach niemieckich z XIX i początków XX w. oraz wynikach niemieckiego spisu ludności z 1910 r. — potwierdzających całkowicie prawa Polski do tzw. właściwego Górnego Śląska.

Artykuł Andrzeja Brożka, *Ziemie śląskie byłego pogranicza prusko-austriackiego w stosunkach polsko-niemiecko-czechosłowackich (1919-1922)* dotyczy niektórych ówczesnych powiatów Górnego Śląska oraz Śląska Cieszyńskiego (w przeszłości tzw. Śląska Austriackiego), tzn. tych ziem, jakie po r. 1918 stały się obiektem zainteresowania Polski, Czechosłowacji i Niemiec. Autor wymienia i analizuje podstawowe sprzeczności w dążeniach terytorialnych tych państw i wynikające z nich sytuacje konfliktowe. Znaczna część artykułu poświęcona jest postawie Czechosłowacji podczas plebiscytu i jej stosunkowi do powstań śląskich. Wrogość Czechosłowacji — mimo oficjalnie głoszonej neutralności — pozbawiła wojska powstańcze koniecznego zaplecza na południu i nie pozostała bez wpływu na losy powstania. Rozważania swoje zamyka autor wnioskiem, iż „brak współdziałania polsko-czechosłowackiego w przeszłości wznaczał jedynie pozycję Niemiec” (s. 94).

Wacław Ryżewski w pracy zatytułowanej *Bitwa o opanowanie Górnos Śląskiego Okręgu Przemysłowego w III powstaniu śląskim*, podjął pierwszą w piśmiennictwie polskim próbę całościowego przedstawienia tego zagadnienia. Podstawą źródłową artykułu były materiały Centralnego Archiwum Wojskowego oraz

prace pamiętnikarskie. Autor omówił kolejno: charakterystykę wojskowo-polityczną obszaru działań (GOP), wpływy doświadczeń z lat 1919 - 1920 na kształtowanie się powstańczych koncepcji operacyjnych, bezpośrednie przygotowania do powstania, wreszcie wybuch i przebieg bitwy o opanowanie okręgu przemysłowego, która ze względu na znaczenie strategiczne tego obszaru zadecydowała o losach całego powstania.

Krzysztof Brożek przedstawił udział polskich lekarzy, farmaceutów oraz średniego personelu medycznego w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku w latach 1920 - 1921, omawiając przede wszystkim zabezpieczenie medyczne II powstania i akcji plebiscytowej oraz organizację i formy działania pracowników służby zdrowia związane z całokształtem prac plebiscytowych. Równocześnie autor podkreślił, iż prace i doświadczenia okresu plebiscytowego miały duże znaczenie dla sprawnej i właściwej organizacji polskiej cywilnej służby zdrowia na Górnym Śląsku po III powstaniu. Wagę prezentowanego opracowania podnosi dołączony w formie aneksu spis lekarzy, farmaceutów oraz studentów medycyny zaangażowanych w akcję plebiscytową oraz szczegółowe schematy organizacyjne.

Otwierający dział materiałów artykuł Wiesława Lesiuka o finansowym podłożu działalności górnośląskich rad robotniczych, chłopskich i ludowych w latach 1918 - 1919 dopełnia w pewnym stopniu pracę Kleina, wskazując jak dalece zasady i praktyka finansowania rad implikowała ich ogólną postawę społeczno-polityczną, a w szczególności, jak dalece decydowała o ich stanowisku w kwestii narodowościowej na Górnym Śląsku. Szczegółowe badania, udokumentowane wykazami i zestawieniami prowadzą autora do wniosku, iż zarówno władze państwowe, jak i komunalne preferowały i finansowały przede wszystkim działalność takich rad — dotyczy to głównie katowickiej i gliwickiej — które we wszystkich węzłowych kwestiach zajmowały pozycje reakcyjne, a w sprawie polityki narodowościowej niezmiennie prezentowały stanowisko antypolskie.

Andrzej Brożek w opracowaniu pt. *Niektóre fragmenty polskiej i francuskiej dokumentacji wojskowej na temat przebiegu II powstania śląskiego* nawiązuje do wydanej w 1970 r. pod redakcją K. Popiołka publikacji zatytułowanej *Źródła do dziejów powstań śląskich*, t. II, prezentując pięć dokumentów o charakterze wojskowo-politycznym. Cztery z nich są relacjami wywiadu polskiego z II powstania, piąty — jest raportem opracowanym w Dowództwie Naczelnym Wojsk Sprzymierzonych na Górny Śląsk. Jak słusznie stwierdza autor, wartość publikowanych przezeń dokumentów polega przede wszystkim na całościowym ujęciu wydarzeń składających się na II powstanie śląskie.

Kolejne trzy opracowania działu mają charakter pamiętnikarski. Pierwsze (Józefa Szafarczyka) dotyczy wypadków poprzedzających bezpośrednio wybuch II powstania. Autor wspomnień od kwietnia 1919 r. pełnił funkcję adiutanta i oficera do specjalnych poruczeń w Dowództwie Głównym Polskiej Organizacji Wojskowej (był jednym z jej organizatorów) Górnego Śląska. Opisuje atak bojówek niemieckich na siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego, okoliczności zamordowania dra Mieleckiego, organizowanie dostaw broni i amunicji dla powstańców, akcję czołgów francuskich przeciwko bojówkarzom i demonstrantom niemieckim. Drugie ze wspomnień, Jana Bederskiego, dotyczące III powstania śląskiego, nawiązuje do artykułu K. Brożka. Autor, wówczas student medycyny z Poznania, uczestniczył w powstaniu w stopniu podchorążego sanitarnego, był lekarzem baonowym w podgrupie „Linke” (Grupa Północ). Jego wspomnienia dostarczają m. in. interesujących informacji o postawie poznańskiej młodzieży akademickiej wobec powstań śląskich. Kolejnym nawiązaniem do artykułu K. Brożka jest T. Soko-

łowskiego, *Przyczynek do działalności służby sanitarnej w III powstaniu na Górnym Śląsku*. Autor wspomnień był początkowo zastępcą komendanta kolumny sanitarnej nr 5, a w ostatniej fazie powstania został adiutantem szefa sanitarnego, Grupy Wschód i kierował ewakuacją rannych do Mysłowic i Sosnowca.

Opracowanie Stanisława Materniaka pt. *Uwagi o organizacji i działalności komitetów pomocy dla ludności śląskiej w okresie powstań i plebiscytu w latach 1919 - 1921*, ukazuje okoliczności powstawania komitetów, ich strukturę organizacyjną, ze szczególnym uwzględnieniem roli Towarzystwa Obrony Zachodnich Kresów Polski, Komitetu Obrony Śląska oraz Komitetu Zjednoczenia Górnego Śląska z Rzeczpospolitą Polską, wreszcie — różnorodne formy i etapy ich działalności.

Kolejne dwa artykuły opracowali autorzy z Czechosłowacji. W pierwszym z nich Andělín Grobelný i Zdeňka Zapletalová omówili stanowisko codziennej prasy opawskiej i ostrawskiej wobec konfliktu polsko-niemieckiego w sprawie Górnego Śląska w latach 1919 - 1922. Przedmiotem ich analizy były wychodzące w Opawie: „Opavský věstník”, „Svobodná republika” i „Naše Slezsko” — reprezentujący partię narodowo-demokratyczną, agrarną i chrześcijańsko-społeczną, a w Morawskiej Ostrawie: „České slovo”, „Ostravský deník”, „Dělnický deník”, „Duch času” — organa socjalistów narodowych, narodowych demokratów i socjaldemokratów. Autorzy ukazując różnice w stanowiskach i nastrojach prezentowanych przez poszczególne dzienniki wyrażające zarówno interesy partyjne, ogólnopaństwowe, jak i lokalne, stwierdzają w zakończeniu, iż, najogólniej rzecz biorąc, „stanowisko regionu opawskiego i ostrawskiego w kwestii górnośląskiej było funkcją polityki państwa czechosłowackiego” i, pomijając niektóre wystąpienia dotyczące ziemi hulczyńskiej i cieszyńskiej, ocenić je można jako „wcale przychylnie” wobec terytorialnych żądań polskich.

Drugi artykuł „czechosłowacki”, Otakára Kaňi, analizuje na przykładzie memorandum Bruno Poltego z Morawskiej Ostrawy, rolę Niemców ostrawskich w plebiscycie górnośląskim. Memoriał Poltego — działającego na terenie Czechosłowacji z inspiracji i w powiązaniu z nacjonalistycznym *Bund heimattreuer Oberschlesier* we Wrocławiu — pochodzi z czerwca 1922 r. i skierowany był do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeszy. Ukazuje on zarówno liczne formy działalności na rzecz pomyślnego dla Niemiec wyniku plebiscytu, jak i podstawy finansowe aktywności Poltego, dotowanego przez niemieckie czynniki rządowe.

Kolejny zbiór dokumentów dotyczących przebiegu plebiscytu na Górnym Śląsku opracował Franciszek Szymiczek. Są to materiały pozostałe po K. Koźliku (cała spuścizna obejmuje 95 dokumentów), który od marca 1920 r. kierował Sekretariatem Wydziału Prasowego w Hotelu Lomnitz, a następnie był współzałożycielem wydawnictwa prasowego „Goniec Śląski” w Bytomiu. Michała Lisa, *Uwagi w sprawie odczytania wyników plebiscytu na Górnym Śląsku*, nawiązują bezpośrednio do pracy J. Kokota. Pozwalają szczegółowo, m. in. dzięki wymownym tabelom ukazującym np. wykryty przemysł broni przeznaczony dla Niemców w okresie plebiscytu poznać warunki ekonomicznego i fizycznego terroru, w jakich przebiegał ów narzucony Polsce plebiscyt i jakie zdecydowały o jego wyniku.

Poza wymienionymi, omawiany tom „Studiów Śląskich” zawiera następujące opracowania: F. Białego, zatytułowany *Z dziejów niemieckich korpusów ochotniczych 1920 - 1923*, K. Joncy, *Pogląd śląskiego działacza ludowego Arkadiusza Bożka na wygaśnięcie konwencji genewskiej (w 1937 r.)* oraz poświęcony zbliżonej tematyce, komentarz Z. Lasaka, dotyczący raportów konsula generalnego RP o wykonaniu konwencji genewskiej z 15 maja 1922 r. na Śląsku Opolskim.

Kolejny, jubileuszowy, XX tom Serii Nowej „Studiów Śląskich” poświęcono pamięci jej inspiratora prof. dra Seweryna Wysłoucha. Zaslugi poniesione przez Profesora na polu badań naukowych dotyczących nowożytnych dziejów zachodniej Polski oraz związane z organizacją tych badań przypominają wstępny artykuł redakcyjny, a uroczysty, okolicznościowy charakter tomu podnosi załączony materiał ilustracyjny (m. in. fotokopia życiorysu Profesora Wysłoucha, sporządzonego przezeń własnoręcznie w r. 1965 do Księgi XX-lecia Uniwersytetu Wrocławskiego). Prezentowany tom ma więc charakter Księgi Pamiątkowej, co znalazło m. in. odbicie w jego konstrukcji — zrezygnowano bowiem z tradycyjnego podziału na działy, a całość składa się ze zbliżonych objętościowo, zestawionych alfabetycznie 28 rozprawek niezmiernie różnorodnych tak pod względem tematyki, chronologii, metody badawczej i charakteru (tom obejmuje prace typowo przyczynkarskie, niekiedy wręcz „odpryski” z warsztatu, a także ważkie prace syntetyczne), a nade wszystko — reprezentujące niekiedy odległe dyscypliny naukowe. Nadrzędna intencja — oddanie hołdu pamięci Profesora — zdecydowała o tym, iż w kilku przypadkach redaktorzy tomu nie przestrzegali rygorystycznie zasady zgodności z dotychczasowym profilem pisma, włączając prace odbiegające odcieniami, lub tylko bardzo luźno z nim powiązane. Wspomniana różnorodność opracowań utrudnia połączenie ich w bardziej spójne grupy problemowe, a tym samym ich systematyczne omówienie. Pomocny w tej sytuacji wydaje się być orientacyjny podział według poszczególnych dyscyplin naukowych, przy czym wybrane rozprawki zaprezentowane zostaną w kolejności chronologicznej.

I tak, najliczniejszą grupę stanowią opracowania z zakresu historii państwa i prawa. Kazimierz Orzechowski w artykule pt. *Zgromadzenia trybunalskie. Ze studiów nad systemem reprezentacji stanowej feudalnego Śląska* omawia charakter i funkcje tych zgromadzeń, które jeszcze w drugiej połowie XVII w. mogły być wykorzystywane przez monarchę do decydowania w kwestiach kraju jako ciała zastępcze zamiast sejmu.

Z kolei Jan Wąsicki ukazał wpływ, jaki zabór ziem polskich miał na reformy ustrojowe przeprowadzone w Prusach przed r. 1806. Zamierzeniem autora było wykazanie, iż reformy te — ze względu na szeroką swobodę działania burżuazji w Prusach Nowowschodnich — były pierwszymi zmianami ustrojowymi wprowadzonymi w państwie pruskim, naśladowanymi stopniowo w pozostałych prowincjach kraju.

Dwa kolejne opracowania dotyczą okresu II wojny światowej. Herbert Szurgacz w artykule pt. *Niektóre zagadnienia pracy przymusowej Polaków w okresie II wojny światowej we współczesnej literaturze zachodnioniemieckiej* ograniczył się w zasadzie do polemiki z pracą Hansa Phahlmanna¹ o obcych robotnikach i jeńcach wojennych w niemieckiej gospodarce wojennej 1939-1945, stanowiącej kontynuację wstecznego nurtu historiografii niemieckiej. W obrębie krytyki autora znalazły się zarówno tezy, jak i metoda jaką posłużył się Phahlmann, głównie zaś założenie, iż „działania Niemiec mogą podlegać ocenie (także na terenach podbitych — przyp. M. W.) wyłącznie z punktu widzenia prawa wewnętrznego Rzeszy” (s. 488).

Tematem opracowania Franciszka Połomskiego były sądy do spraw sterylizacji działające w Trzeciej Rzeszy (1933-1945). Autor posługując się głównie przykładami z Górnego Śląska ukazał zasady działania i funkcje owych sądów w rea-

¹ H. Phahlmann, *Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der deutschen Kriegswirtschaft 1939-1945*, „Beiträge zur Wehrforschung” Bd. 16/17, Darmstadt 1968.

lizacji hitlerowskiej doktryny rasowej. Uzupełnieniem opracowania jest aneks, na który składają się formuły wyroków ogłaszanych przez sądy do spraw sterylizacji oraz ich uzasadnienia.

Najbardziej syntetyczny charakter w tej grupie opracowań ma artykuł Bolesława Reintera pt. *Zmiany organizacji administracji kościoła katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX w. (z badań nad ustrojem wyznaniowym)*. Autor ukazał zależność tych zmian od historycznych losów Śląska, wydzielając kilka zasadniczych okresów: do I wojny światowej, okres plebiscytu, lata po utworzeniu województwa śląskiego, okres II wojny światowej i obfitujące w najliczniejsze zmiany lata po kapitulacji Rzeszy. Główna teza autora, bogato udokumentowana, zamyka się w stwierdzeniu, iż „kuria rzymska nigdy nie spieszyła z wytyczeniem nowej granicy kościelnej polsko-niemieckiej, odwołując maksymalnie moment wyłączenia Śląska spod jurysdykcji biskupów niemieckich”. Sytuacja taka miała miejsce zarówno po r. 1922, jak i po zakończeniu II wojny światowej, gdy Watykan uzależnił uregulowanie kwestii jurysdykcji kościelnej na Śląsku od zawarcia traktatu pokojowego z Niemcami. Możliwość uregulowania także tych problemów wyłoniła się dopiero w związku z podpisaniem między Polską a NRF układu o normalizacji z grudnia 1970 r.

Wśród artykułów poświęconych historii doktryn politycznych na uwagę zasługuje opracowanie Andrzeja Kudłaszyka analizujące koncepcje polityczne Bolesława Wysłoucha wyłożone w jego szkicach programowych z 1886 r. Autor rozprawki przypominając zasługi B. Wysłoucha związane z organizacją politycznego ruchu chłopskiego w Galicji zwraca uwagę, iż jednocześnie był on jednym z pierwszych działaczy ludowych, „którzy głosili powrót Polski na prastare ziemie piastowskie, poza granice zachodnie i północne Polski przedrozbiorowej” (s. 262).

Kolejne dwa opracowania wiążą się ze sobą nie tylko ze względu na przedmiot badań, ale i chronologię: Edward Jędrzejewski omawia *Hitlerowską doktrynę prawno-polityczną o założeniach ustroju Trzeciej Rzeszy*, Karol Jonca natomiast analizuje założenia doktrynalne arystokratycznej opozycji antyhitlerowskiej na Śląsku (1940 - 1944). Punktem wyjścia pierwszego ze wspomnianych opracowań jest teza, iż „dzień 30 stycznia 1933 r. nie stanowił w Niemczech (...) cezurę między jedną a drugą formą państwową” (s. 132). Fakty z nim związane były wynikiem swoistej ewolucji, jaką przeszła Republika Weimarska w latach 1919 - 1932; pod względem prawno-politycznym przygotowane były przez uczonych nie związanych z narodowym socjalizmem. Autor wyraża m. in. pogląd, iż dyktatura Hitlera, jako forma ustroju sprzeczna w samych swych podstawach z pojęciem praworządności, nie była zdolna do wypracowania „racjonalnej teorii państwa i prawa” — doktryna hitlerowska ograniczała się wyłącznie do komentowania faktów już dokonanych przez *führera* i reżim faszystowski.

Drugi z prezentowanych artykułów dotyczy antyhitlerowskiej grupy Moltkego, czyli tzw. *Kreisauer Kreis*. Główną jego część stanowią informacje o składzie osobowym i socjalnym grupy Moltkego, oraz analiza źródeł jej założeń doktrynalnych i celów działania (moralna odnowa narodu niemieckiego). Rozważania swe autor zamyka twierdzeniem, iż doktryna *Kreisauer Kreis* „była kompilacją pruskich tradycji polityczno-prawnych, pewnych elementów angielskiej demokracji burżuazyjnej, niemieckich prądów liberalnych oraz nowoczesnej myśli chrześcijańskiej” (s. 171).

Z licznej grupy artykułów wchodzących w zakres historii gospodarczej na szczególną uwagę zasługują dwa z nich ukazujące, najogólniej rzecz biorąc, poli-

tyczne podłoże niemieckich przedsięwzięć gospodarczych. Są to Bogusława Olszewska, *Narodowościowe aspekty polityki interwencyjnej Republiki Weimarskiej na Śląsku w świetle niektórych dokumentów niemieckich* oraz Karola J. Błałuta, *Niemiecki kredyt inwestycyjny z 30 września 1938 r. jako narzędzie polityki handlowej Trzeciej Rzeszy w stosunkach z Polską*.

B. Olszewski przytacza m. in. fakty świadczące, iż od zakończenia I wojny światowej do r. 1922 centralne władze niemieckie kierowały bezpośrednio akcją finansowej pomocy dla Śląska, traktując ją jako istotny czynnik w walce politycznej o przynależność Górnego Śląska do Niemiec. Z kolei omawia szereg memoriałów postulujących kontynuację tego programu, ze szczególnym uwzględnieniem memoriału pruskiego ministra spraw wewnętrznych, Grzebińskiego, stanowiącego załączek ustawy o „pomocy dla Wschodu” z 1931 r.

K. J. Błałuta analizuje motywy, jakie przesądziły o udzieleniu Polsce niemieckiego kredytu inwestycyjnego związanego z budową COP-u. Decyzja o przyznaniu owego kredytu była — według autora — wyrazem niemieckiej polityki wschodniej zmierzającej do osłabienia związków Polski z Zachodem, szczególnie zaś z Anglią i Francją i ekonomicznego jej uzależnienia od Niemiec.

Prace z zakresu historii politycznej reprezentuje m. in. artykuł Edmunda Kleina pt. *Rząd pruski wobec antypolskiego ustawodawstwa na Górnym Śląsku w okresie niemieckiej rewolucji listopadowej (losy nie opublikowanej proklamacji rządu pruskiego do Górnoślązaków)*. W opracowaniu tym omówiono m. in. wystąpienia ludności polskiej na Śląsku domagającej się — w związku z przejęciem władzy w Niemczech przez socjaldemokratów — reform ustawodawczych gwarantujących Polakom równouprawnienie. Autor podkreśla, że nawet połowiczne rozwiązania, w rodzaju „uchwał wrocławskich” z 30 grudnia 1918 r., były wyłącznie rezultatem aktywności politycznej Polaków. Wywody autora dotyczą głównie memorandum Maxa Brahma (z 22 lutego 1919 r.) stanowiącego zapewne podstawę proklamacji rządowej z 28 lutego 1919, treści samej proklamacji oraz okoliczności jakie zadecydowały o jej wstrzymaniu.

Kolejną grupę stanowią opracowania o tematyce językoznawczej. Dotyczą one głównie historii języka, a ściślej, polsko-niemieckiej granicy językowej na Śląsku. Temat ten podjął Tadeusz Ładogórski, (w odniesieniu do Dolnego Śląska w w. XVI) oraz Stanisław Rospond (w odniesieniu do XIX w.) Wartość pierwszego z wymienionych opracowań polega przede wszystkim na konkretnych propozycjach metodologicznych pozwalających na istotne poszerzenie bazy źródłowej do badań nad terytorialnym rozmieszczeniem ludności słowiańskiej i niemieckiej w dobie reformacji.

Drugie z wymienionych opracowań stanowi ogólne przedstawienie stanu badań i zestawienie postulatów badawczych dotyczących polsko-niemieckiej granicy językowej na Śląsku w XIX w. Autor wskazuje przede wszystkim na szczupłość polskiej literatury przedmiotu i szereg dezinformacji zawartych w publikacjach niemieckich oraz akcentuje wagę badań nad tą tematyką, stwierdzając, iż „tekst, wyraz i nazwa jest najpewniejszym argumentem świadczącym o polskości, względnie niemieckości badanego terenu” (s. 429).

Ostatnia wreszcie grupa opracowań dotyczy zagadnień socjologicznych, ilustrujących m. in. przemiany społeczno-ekonomiczne dokonujące się współcześnie na Śląsku. Wymienić tu można m. in. następujące artykuły: Manfreda Kutymy, *Aspiracje zawodowe a zróżnicowanie społeczno-regionalne ludności Śląska Opolskiego*, Jerzego Czupiały, *Ekonomiści w wielkim przemyśle. Z badań nad kadrą ekonomistów w południowo-zachodnim regionie Polski* oraz Wandy Iżyk, *Związki*

między potencjałem produkcyjnym a czynnikiem ludzkim w legnicko-głogowskim okręgu przemysłowym.

Na zakończenie należy stwierdzić raz jeszcze, że wyżej wymieniono lub omówiono szerzej zaledwie część prac opublikowanych w ramach prezentowanego tomu, przy czym głównym momentem decydującym o wyborze była albo możliwość objęcia ich jakimś wspólnym mianownikiem tematycznym, albo reprezentatywność wybranego artykułu dla większego zespołu prac.

Tom XXI (1972) „Studiów Śląskich” wydano dla uczczenia 15-rocznicy działalności Instytutu Śląskiego w Opolu (Walne Zebranie członków-założycieli miało miejsce 9 maja 1957 r.), a dedykowano doc. drowi Romanowi Lutmanowi „twórcy i pierwszemu Dyrektorowi” tej placówki kontynuującej prace i nawiązującej do tradycji instytucji o tej samej nazwie, powstałej w 1934 r. w Kątowicach. Artykuł wstępny, pióra obecnego dyrektora, prof. Józefa Kokota informuje o statusie, schemacie organizacyjnym, celach badawczych, działalności wydawniczej i popularyzatorskiej, wreszcie, o planach naukowych Instytutu. Obejmują one sześć węzłowych problemów: 1) synteza historii Górnego Śląska w XIX i XX w., 2) ekonomika oświaty i wychowania w regionie opolskim, 3) kompleksowa analiza kształtowania się nowego społeczeństwa Opolszczyzny, 4) charakterystyka gospodarcza województwa opolskiego, 5) zagadnienia ochrony i należytej eksploatacji środowiska geograficznego regionu, 6) systematyczna i naukowo pogłębiona obserwacja rozwoju kwestii niemieckiej. Zadania te realizowane są w obrębie następujących zakładów: Historii, Kultury Współczesnej, Oświaty i Wychowania, Stosunków Międzynarodowych, Nauk Społeczno-Ekonomicznych i Ekonomiki Rolnictwa. Przedstawienie ich dorobku, „prezentacja Instytutu w formie rzeczowej” wyznacza profil omawianego tomu. Zawiera on 25 opracowań usystematyzowanych według podziału na poszczególne zakłady.

Najliczniej reprezentowany jest Zakład Historii, przy czym nazwę tę należy rozumieć najszerszej — badania podejmowane w jego ramach nie ograniczają się do historii politycznej, ale dotyczą zagadnień prawnych, ustrojowych, historii gospodarczej, doktryn politycznych itp., chronologicznie zaś odnoszą się do w. XIX i XX. Znaczną grupę tworzą tu opracowania stanowiące kontynuację wcześniejszych publikacji. Są to: Bolesława Reinera, *Polityczno-administracyjne podziały Górnego Śląska w XIX i XX w.*, Wiesława Lesiuka, *Rady żołnierska, robotnicza, chłopska i ludowa w mieście Opolu w latach 1918 - 1919*, Karola Joncy, *Prawo w koncepcjach śląskiej „opozycji” antyhitlerowskiej „Kreisauer Kreises” Helmuta, Jamesa von Moltke oraz Alfreda Koniecznego, Polenlager — obozy dla wysiedlonej ludności polskiej na Górnym Śląsku w latach 1942 - 1945.*

B. Reiner omówił ważniejsze zmiany, jakie zaszły w podziale Górnego Śląska od czasu zajęcia tych ziem przez Fryderyka II i przyłączenia ich do Prus, aż po ostatnie przeobrażenia struktury administracyjnej tych terenów w latach 1950 - 1955. Najbardziej interesujące są te fragmenty opracowania, które ukazują narodziny podziału na *Nieder- i Oberschlesien*, mającego wówczas istotną funkcję polityczną i jego ewolucję, aż do czasów, gdy pojęcia „Śląsk” czy „Górny Śląsk” „straciły swoje praktyczne znaczenie w strukturze administracyjnej na interesującym nas obszarze (...). Nie występują one w żadnej z aktualnych nazw jednostek terytorialno-administracyjnych, a pozostały w zasadzie tylko pojęciem opisowym, geograficznym, no i oczywiście historycznym” (s. 61).

Kontynuując tematykę zapoczątkowaną w XIX t. „Studiów”, Wiesław Lesiuk zanalizował działalność rad rewolucyjnych w Opolu w l. 1918/1919. Ukazał warunki ich powstania — tworzono je pod kontrolą, a nawet z inspiracji władz terenowych

i państwowych, skład narodowościowy — członkami rad byli wyłącznie Niemcy, i ich funkcję w życiu rejonu — zapewniały utrzymanie dotychczasowego, społeczno-politycznego *status-quo*.

Karol Jonca, na podstawie dokumentów powstałych w obrębie *Kreisauer Kreis* (głównie autorstwa Moltkego) ukazał poglądy tej grupy na rolę prawa i jego funkcję w powojennych Niemczech — sprowadzające się w zasadzie do woli „przywrócenia starego porządku prawnego” (s. 138). Autor skoncentrował się głównie na koncepcji „ukarania osób winnych złamania prawa” oraz tezie o indywidualnej odpowiedzialności za zbrodnie wojenne.

Nawiązując do opublikowanego w poprzednim tomie opracowania o wysiedleniach Polaków z powiatu żywieckiego (tzw. *Saybusch Aktion* z 1940 r.), Alfred Konieczny przedstawił z kolei losy wysiedlonej ludności polskiej umieszczanej w obozach zbiorczych na terenie prowincji. Wstępną charakterystykę owych *Polenlager* zamknął postulatem o zaliczenie ich do miejsc walk i męczeństwa narodu polskiego podczas II wojny światowej oraz o dalsze badania nad tym zagadnieniem.

W ramach prac nad stosunkami międzynarodowymi opublikowano artykuł Waldemara Sznajdra poświęcony problematyce *Ostkunde* oraz Józefa Kokota na temat układów NRF z państwami socjalistycznymi.

Pierwsze z wymienionych opracowań wyjaśnia pojęcie *Ostforschung* i *Ostkunde*, omawia program „wiedzy o Wschodzie” pojmowanej nie jako przedmiot a jako zasada nauczania i analizuje kolejne fazy jego realizacji. Analiza ta prowadzi autora do wniosku, iż od czasu sformułowania zadań *Ostkunde*, aż do ostatniej fazy ich wcielania w życie, jaka zbiegła się w czasie z rządami socjaldemokratów, postawa ziomkostw oraz tradycyjna forma *Ostkunde* nie uległa zmianie.

Artykuł Józefa Kokota cytujący m. in. teksty układów NRF—ZSRR oraz NRF—Polska, wskazuje na ich funkcję jako czynnika składowego szerszego programu normalizacji i „zabezpieczenia pokoju w Europie”.

Zakład Kultury Współczesnej reprezentują pracę językoznawcze oraz z zakresu socjologii kultury. I tak Stanisława Sochacka omówiła stan badań nad siedemnasto- i osiemnastowiecznymi gramatykami i słownikami polskimi na Śląsku, ukazując ich znaczenie dla opracowania dawnych stosunków gwarowych i postulując podjęcie systematycznych prac w tym zakresie. Z kolei Tekla Stojanowska przedstawiła postać Jerzego Samuela Bandtkiego, podkreślając jego pionierską rolę w dziejach onomastyki polskiej, a szczególnie jego zasługi na polu badań nazewnictwa geograficznego na Śląsku.

Pozostałe prace Zakładu Kultury dotyczą czytelnictwa na Opolszczyźnie (Czesław Wawrzyniak, Maria Jednaka) oraz aktywności kulturalnej zakładów wielkich kombinatów przemysłowych (Tadeusz Gospodarek).

Opracowanie Manfreda Kutymy i Roberta Rauzińskiego, ilustrujące aktualne kierunki badań Zakładu Oświaty i Wychowania jest „artykułową wersją” referatu otwierającego dyskusję nad postulowanymi przeobrażeniami opolskiego szkolnictwa średniego, zainicjowaną przez Instytut Śląski w czerwcu 1971 r.

Badania pozostałych Zakładów, tj. Nauk Społeczno-Ekonomicznych i Ekonomiki Rolnictwa, dotyczą, najogólniej rzecz ujmując, „czwartej grupy problemowej” — służą charakterystyce gospodarczej woj. opolskiego, a ich celem jest określenie przy pomocy metod naukowych, modelu przyszłego rozwoju społeczno-ekonomicznego regionu. I tak, artykuł Roberta-Rauzińskiego porusza problemy zatrudnienia kadr technicznych w woj. opolskim. Analiza dynamiki i struktury tego odcinka polityki kadrowej w latach 1956 - 1968 prowadzi autora do wniosku, iż wskaź-

nik wzrostu kadr technicznych do r. 1980 winien na Opolszczyźnie przekraczać tempo przyrostu ludności, siły roboczej i produkcji przemysłowej. Z kolei Janusz Kroszel omówił problemy polityki rozwoju infrastruktury społecznej w aspekcie przestrzennym, podejmując próbę całościowego ujęcia kwestii rozmieszczenia wszystkich jej urządzeń.

Kolejne opracowania, prezentujące dorobek Zakładu Ekonomiki Rolnictwa poświęcone są problematyce optymalizacji produkcji rolnej. Józef Góralczyk omówił gospodarcze i społeczne racje uzasadniające konieczność projektowania organizacji rolnictwa, Zenon Baranowski natomiast scharakteryzował dwie metody służące konstruowaniu modeli ramowych gospodarstw: metodę organiczno-rozdziałczą oraz rachunku syntetycznego gospodarstwa indywidualnego. Przykład praktycznego opracowania takiego rachunku przedstawił Franciszek Miśków. Jan Tkocz, opierając się na doświadczeniach wsi Czarnolas ukazał sposób formowania rozłogów „nowych, organizacyjnie i terytorialnie wieloprzestrzennych jednostek gospodarczo-rolnych”. Szeroko pojętych problemów integracyjnych w rolnictwie dotyczy także artykuł Marii Góralczyk pt. *Miary koncentracji w badaniach nad zmiennością społeczno-ekonomicznej struktury wsi*. Wreszcie Józef Makowiecki na podstawie danych uzyskanych w trzech stacjach doświadczalnych podjął próbę szczegółowego określenia warunków wzrostu plonów pszenicy ozimej w woj. opolskim.

Ponadto prezentowany tom zawiera opracowaną przez Ewę Wyglendę bibliografię zawartości „Studiów Śląskich” za lata 1958-1971.

Kończąc należy podkreślić, iż omawiane tomy są przykładem starannej, rzetelnej pracy edytorskiej. Uznanie budzić musi zarówno ich coraz lepsza forma graficzna, jakość mapek, schematów itp., jak i dbałość o upowszechnienie wydawnictwa, wyrażająca się m. in. zamieszczeniem streszczeń obcojęzycznych, prezentacją autorów, zapowiedziami treści kolejnych tomów itp.

Małgorzata Waller

ANDRZEJ BROŻEK: *Ślązacy w Teksasie. Relacje o najstarszych osadach polskich w Ameryce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa—Wrocław 1972, 291 ss.

Polska, jak wiadomo, należy do państw, które wydały w przeszłości największą liczbę emigrantów. Od czasu rozbiorów kraj opuszczali w obawie przed represjami ludzie, którzy narazili się władzom zaborczym. Byli to zwłaszcza uczestnicy powstań narodowych oraz członkowie zdekonspirowanych organizacji niepodległościowych. Owa emigracja polityczna obejmowała głównie przedstawicieli klas posiadających, inteligencji, intelektualistów. Z początkiem drugiej połowy XIX w. z przyczyn głównie ekonomicznych rozpoczął się inny rodzaj masowego wychodźstwa. Była to emigracja zarobkowa, „za chlebem”. Objęła ona przede wszystkim chłopów z przeludnionych z powodu słabego rozwoju przemysłu wsi.

Książka A. Brożka dotyczy właśnie pierwszej fali owej emigracji zarobkowej. Zapoczątkowali ją w r. 1854 chłopci z wsi górnośląskich z okolic Strzelec Opolskich i Toszka. Za ich przykładem poszli w następnych paru latach inni mieszkańcy tego regionu. Była to pierwsza, nieduża jeszcze fala emigracji zarobkowej z terenów Polski. Następne, o znacznie większym nasileniu, porwały także mieszkańców pozostałych zaborów. Jak wiadomo ostatnie fale emigracji zarobkowej, odpływały z Polski na Zachód jeszcze w okresie międzywojennym.